

Hasil, Jan

Problém chronologické synchronizace raně středověkých kostrových pohřebišť v Čechách a v severovýchodním Bavorsku

Archaeologia historica. 2010, vol. 35, iss. 1-2, pp. 159-167

ISSN 0231-5823 (print); ISSN 2336-4386 (online)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/128145>

Access Date: 27. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Problém chronologické synchronizace raně středověkých kostrových pohřebišť v Čechách a v severovýchodním Bavorsku

JAN HASIL

Abstrakt: Příspěvek vychází z dlouhodobého zájmu univerzitních pracovišť v Praze a Bambergu o oblast Chebska a severovýchodu Horní Falce. V rámci sídelněhistorického výzkumu zde byla zjištěna diskrepance v chronologických systémech uplatňovaných na raně středověká kostrová pohřebišť v obou regionech. Autor konstatuje, že dnešní stav pramenné báze nedovoluje řešit tento problém v rovině absolutní chronologie, na základě pohřebišť ze sídelních komor na Chebsku a v Horní Falci, proto alespoň dokládá absenci hiátu ve vývoji esovitých záušnic, který předpokládaly výsledky staršího bádání.

Klíčová slova: Kostrová pohřebišť – raný středověk – severovýchodní Bavorsko – Čechy – esovité záušnice.

The Problem of Chronological Synchronization of Early-Mediaeval Skeletal Burial Grounds in Bohemia and North-Eastern Bavaria

Abstract: This contribution is a product of long-term research performed by the universities of Prague and Bamberg into the regions of Cheb and the north-eastern Upper Pfalz. Research into the history of settlements there has shown discrepancies in the chronological systems applied to early-mediaeval skeletal burial grounds in both regions. The author believes that the current state of the source base does not allow this problem to be resolved at the level of absolute chronology. Using the burial grounds in the Cheb and Upper Pfalz regions as the least of examples, he demonstrates the existence of a hiatus in the development of S-shaped headdress decorations indicated by the results of earlier research.

Key words: Skeletal burial grounds – early Middle Ages – north-eastern Bavaria – Bohemia – S-shaped headdress decorations.

1. Úvod

Severovýchodní Bavorsko (oblast historických území Horních Franků a Horní Falce) představuje v období od 8. až do první poloviny 11. století svébytnou kulturní oblast osídlenou populací, která je v posledních desetiletích již stabilně a konsensuálně (nejnověji Losert 2008, zde uvedena veškerá podstatná literatura) počítána k západoslovanskému etniku. Jednou z konsekvencí této skutečnosti je i vývoj pohřebního ritu, který je odlišný od tzv. starých sídelních oblastí (německý termín *Altsiedlungsgebiete*), kde se již v tzv. karolinském období (rámcově druhá polovina 8. až 9. století) setkáváme s kostelními hřbitovy, na kterých mrtvé nedoprovází prakticky žádná výbava, natož pak jednoznačné milodary. Sledovaný region je oproti tomu vývojem svých pohřebišť bližší východněji položeným regionům, především Čechám (srov. Heidenreich 1998, 77–78). V obou těchto prostorech se setkáváme v uvedeném a v následných obdobích s fenoménem řadových hřbitovů, v Čechách i v severovýchodním Bavorsku sledujeme vznik kostelních pohřebišť a postupnou redukci až úplné vymizení pohřebních výbav; tento vývoj byl v nedávné době moderně analyzován na modelovém příkladu území Čech (Štefan–Varadzin 2008, zde reprezentativní přehled příslušné literatury).

Průběh těchto procesů je zřejmě v principu svázán s postupem christianizace, nikoliv však asi v přímém důsledku, jak to ilustruje například diskuse o symbolickém významu esovité záušnice (Borkovský 1956, 148–158; Sommer 2001, 50–51). Autor tohoto příspěvku se nedomnívá, že šíření artefaktu představovalo podřazený jev christianizace, nýbrž že se jedná o paralelní, leč nezávislé akulturační procesy vycházející ze shodného, civilizačně pokročilejšího výchozího území. Nevyřešenou otázkou však doposud zůstává chronologická sekvence nástupu a trvání těchto kulturních fenoménů v jednotlivých regionech východu střední Evropy, neboť je zřejmé, že šíření christianizace a s ní spojených proměn pohřebního

ritu neproběhlo nárazově, nýbrž že výskyt těchto kulturních jevů byl podmíněn dobovými kulturně-politickými i geografickými danostmi.

Úkolem tohoto příspěvku bude navrhnout na základě archeologického svědectví řešení chronologického vztahu mezi pohřebišti 9. a 10. století v Čechách a severovýchodním Bavorsku. Naléhavost tohoto úkolu se v plně šíří projevila v důsledku sídelněhistorického výzkumu raně středověkého Chebska jakožto kontaktního regionu, kdy ve zcela analogických sídelních situacích lemujících jedinou, historicky průběžně dobře doloženou stezku (spojnice horního Pomohání a horního Poohří) figurovaly obdobně upravené nekropole, jejichž chronologické zařazení se však značně rozcházel (Hasil, v tisku). Na zjevnou nesrovnalost způsobenou stavem bádání, respektive odlišnými chronologickými východisky české a „severobavorské“ archeologické školy, zřetelně poukazoval fakt, že rozhraní obou zdanlivých kulturních okruhů představovaly moderní, v raném středověku neexistující státní hranice.

Ze starších děl se hlásí oba badatelské okruhy zejména k odkazu L. Niederleho, především k příslušným pasážím jeho stěžejního díla *Život starých Slovanů* (Niederle 1913, 588–609). Prakticky poslední shodný moment ve vývoji obou škol je odmítnutí závěrů, které k dané problematice formuloval ve 20. a 30. letech P. Reinecke (např. 1927–1928; 1928); po tragických 40. a počátku 50. let je možno hovořit pouze o nesoustavné oboustranné registraci dosažených výsledků – charakteristickým je v tomto smyslu „ohlasový“ příspěvek Z. Váni (Vána 1958), který je reakcí na průlomovou, dodnes respektovanou (srov. Losert 2008, 304) studii A. Stroha (1954). Z objektivních důvodů absentující přímé kontakty obou badatelských komunit suplovala alespoň do jisté míry literatura z proveniencie někdejší NDR, dobrým příkladem toho je studie H. Bacha a S. Dušekové (Dušek–Bach 1971), z níž čerpaly podstatné informace k dané problematice jak Z. Krumphanzlová (1974), tak ještě i relativně nedávno R. Hanning (2003). Ilustrací smutného faktu, že odcizení až nezáměr obou archeologických škol trvá, a to nikoliv z důvodů jazykové bariéry, je i bibliografie nejnovější syntézy slovan-ské archeologie v Čechách (Beranová–Lutovský 2009), kde absentují prakticky všechny podstatné, i monografické (sic!) tituly k raně středověkému vývoji v bavorském příhraničí, s výjimkou již zmiňované, dnes již archaizované, a navíc nedávno novelizované (Pöllath 2002) práce Strohovy.

2. Teoretická východiska

Obecně je možno jmenovat čtyři hlavní faktory, které jsou využívány pro chronologické určení raně středověkých kostrových hrobových nálezů. Jedná se o celkový způsob úpravy hrobu z hlediska postupující christianizace (například přítomnost/absence milodarů, vztah k sakrální stavbě), využití výpovědi chronologicky citlivých součástí hmotné kultury (například ženský šperk, opaskové garnitury, keramika, mince), sídelněhistorický kontext nálezu a konečně uplatnění specifických (stratigrafických či přírodovědných) poznávacích postupů. Je třeba na tomto místě předeslat, že žádná z těchto kategorií není dostačující sama o sobě.

Již úvod předkládané stati naznačil, že šíření jednotlivých kulturních fenoménů, které je možno pozorovat na raně středověkých pohřebištích, nebyl ve všech regionech synchronní, ale že se jednalo o procesy, o jejichž dynamice je třeba uvažovat v prostoru i v čase. Z toho vyplývá, že jak nástup s křesťanstvím slučitelných či církví přímo vyžadovaných pohřebních obyčejů, tak i výskyt té které součásti hmotné kultury (a jejího určitého typu) v hrobových inventářích není v nadregionálním pohledu dokladem paralelního chronologického vývoje. Toto tvrzení je však platné i opačně: výskyt různých typů určitého artefaktu nemusí představovat – opět nutno zdůraznit – v nadregionálním měřítku důkaz několika chronologických stupňů, ale stejně dobře se může jednat o odraz rozdílných distribučních okrásků jednotlivých provedení, a to zvláště v tom případě, kdy oikumeny jednotlivých typů jsou od sebe geograficky výrazněji odděleny. Modelové příklady rozdílné regionální distribuce jednotlivých typů shodných artefaktů uvádí S. Brather (2008, 244–248, Abb. 1, 2).

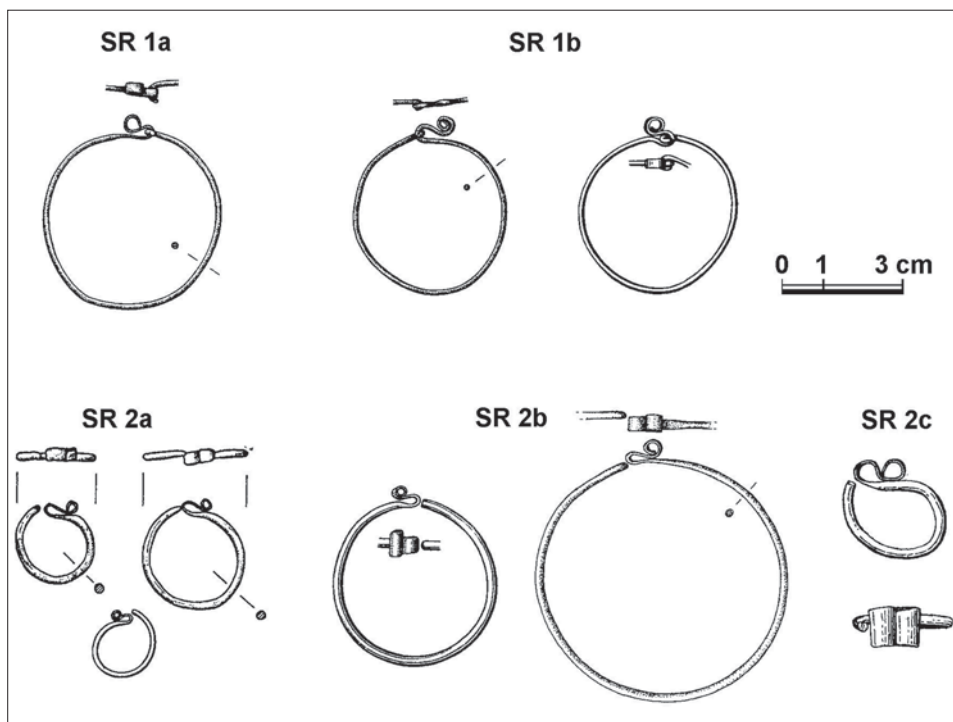
Ilustrativní příklad víceméně neúspěšné snahy o vysvětlení vývoje jednotlivých typů

určitého artefaktu prostřednictvím typologie jiných, opět však na nesynchronním vývoji pohřebních výbav závislých předmětů, představuje rozsáhlá literatura věnovaná problematice vývoje esovitých záušnic. V zásadě vyčerpávající výčet starší zahraniční literatury podává práce H. Bacha a S. Dušekové (Dušek–Bach 1971, 22–24), literaturu vzniklou v německém prostředí od počátku 70. let shrnuje příspěvek R. Hanningové (Hanning 2003) a především disertační práce R. Pöllatha (Pöllath 2002, 93–97). Starší českou literaturu uvádí dodnes hojně citovaná studie Z. Krumphanzlové (1974, 49–50), relevantní mladší české i zahraniční tituly uvádí I. Štefan (Štefan, v tisku); z hlediska zaměření této práce je třeba zvláště upozornit na příslušnou pasáž v textu Z. Váni (Váňa 1958, 194–197).

Souhrnně je možno konstatovat, že zhruba v průběhu tří poválečných dekád vzniklo v rámci střední Evropy několik regionálních systémů chronologie esovitých záušnic a raně středověkých kostrových nekropolí obecně. Vedle výše uvedených prací, které se soustřeďují na oblast Čech, Bavorska a Durynska, je na tomto místě nutno připomenout obdobnou studii věnovanou oblasti Moravy (Šikulová 1958/1959), Polska (Musianowicz 1949) a Dolního Rakouska (Friesinger 1971; 100, 103); tyto práce byly a jsou průběžně revidovány a precizovány (z mnoha titulů např. Měřínský 1997), respektive na ně navazují studie zaměřené na specifické otázky (například situace na rakousko-uherském pomezí; Obenaus 2006) či doposud souborně nezpracované regiony (například Korutany; Eichert 2010).

V přímé návaznosti na tyto regionálně zaměřené studie vzniklo též několik typologicko-chronologických schémat vývoje záušnice s esovitou kličkou, tedy artefaktu, který se v obou sledovaných regionech vyskytuje nejhojněji a kterému je pravidelně přiznávána vysoká míra chronologické citlivosti. Z hlediska zaměření tohoto příspěvku je nezbytné na tomto místě shrnout alespoň nejdůležitější chronologické modely vypracované pro oblast severovýchodního Bavorska a Čech, k nimž je nutno připojit i několik poznámek k situaci v Durynsku, přičemž lze již na tomto místě upozornit na skutečnost, že žádné z těchto řešení není možno do budoucna pokládat za uspokojivé. Všechny jsou vesměs orientovány pouze na materiál z jediného, jen výjimečně (Hanning 2003) ze dvou kulturních okruhů a zároveň vycházejí z jednotlivých konkrétních nálezů, které vkládají do příslušných schémat (charakteristicky Krumphanzlová 1974, obr. 1). To sice přináší určité výhody při analytické práci s materiálem (včetně náležitého terminologicko-klasifikačního aparátu), absentující zohlednění četnosti výskytu těchto jednotlivých typů však stírá rozdíly mezi hlavními trendy vývoje esovité záušnice a příležitostnými, pouze jedním či několika málo nálezy dokumentovanými odchylkami od těchto základních typů. K zřetelnému prohloubení poznání této problematiky nevede ani detailní morfologicky popisný systém vyvinutý v 80. letech K. Schwarzem a nově upravený R. Pöllathem (Schwarz 1984, 38–46; Pöllath 2002, 97–106, Abb. 8), který je však vypracován pouze pro jediný z hlavních typů esovité záušnice, tj. opět je zaměřen veskrze analyticky (otázkou, kterou si R. Pöllath neklade, je reálný přínos takto jemného typového členění šperku, který byl masově produkován zřejmě i nespécializovanými řemeslníky).

Pro účely nadregionálního česko-bavorského studia je momentálně zřetelně neefektivnější systém vypracovaný R. Hanningovou (Hanning 2003, Abb. 1). Autorka v něm rozlišila dva základní typy záušného kruhu ukončeného esovitou kličkou, a sice SR („*Schläfenring*“) 1, který je vybaven funkčním háčkem zaklesnutým pod esovitou kličku, a SR 2, jenž tento háček postrádá. Zatímco morfologické dělení typu SR 1 není nutno na tomto místě dále sledovat (vyskytuje se výhradně v severovýchodním Bavorsku a Horním Rakousku, nálezy mimo tuto oblast jsou velmi sporadické), významnou roli sehrává vnitřní členění v rámci typu SR 2. Pro tabelaci a databázové zpracování praktický systém kódů SR 2a a SR 2b rozlišuje esovité záušnice nízkých a vysokých průměrů, rozhraní představuje hodnota 45 mm. Jak již bylo řečeno, vycházela R. Hanningová ve své typologii z nálezů z Čech a Bavorska. Pro účely tohoto textu bude praktické definovat na tomto místě ještě subtyp SR 2c, který je rozšířen především v Durynsku a odpovídá variantě SR 2a, od níž se však odlišuje zřetelně široce (na dvoj- až trojnásobek průměru drátu) roztepanou esovitou kličkou. Definice této

Obr. 1. Typologie esovitých záušnic podle R. Hanningové (Hanning 2003, Abb. 1), doplněno podle H. Bacha a S. Dušekové (Dušek–Bach 1971, Abb. 26).

Abb. 1. Typologie s-förmiger Schläfenringe nach R. Hanning (Hanning 2003, Abb. 1), ergänzt nach H. Bach und S. Dušek (Dušek–Bach 1971, Abb. 26).

varianty označené jako „Typ C“ je obsažena ve studii H. Bacha a S. Dušekové (Dušek–Bach 1971, 22). Pro doplněnou typologii R. Hanningové viz obr. 1.

Chronologické zařazení jednotlivých typů je v současné době chápáno následovně: SR 1 (ve všech svých variantách) odpovídá zhruba 8.–9. století. Komplikovaná je situace variant SR 2a a SR 2b, které se vyskytují jak v severovýchodním Bavorsku, tak i v Čechách, v obou regionech ovšem dosavadní literatura hovoří o zcela odlišných časových intervalech. Nejprve se v severovýchodním Bavorsku objevuje SR 2b, který v zásadě doprovází svými rozměry obdobný typ SR 1. V průběhu tohoto vývoje nastupuje typ SR 2a, který je možno pozorovat zejména na poměrně pozdních lokalitách, které nepochybně vyznívaly až v 10. století; průměry tohoto artefaktu jsou spíše vyšší, okolo 20–25 mm. SR 2a se po polovině 10. věku má poprvé objevit v Čechách, ovšem v nejmenších možných průměrech, okolo 15 mm, ne však přes 20 mm. Ještě před tím, nejdéle však v tomto okamžiku, má definitivně vyznívat výskyt esovitých záušnic v severovýchodním Bavorsku. Postupný nárůst SR 2a až do průměrů typických pro SR 2b je potom výsledkem postupného vývoje 11. a 12. století. Vzniká tak málo pravděpodobný model, který charakterizuje dvojice navzájem protichůdných lineárních vývoje a dva striktně vymezené distribuční okruhy – obojí odděleno momentem diskontinuity v polovině 10. století. Zdánlivě snazší situace je tak pouze u subvarianty SR 2c, která má nastoupit v průběhu 10. století a bez výrazných proměn trvat až do 12. století.

Pomineme-li na tomto místě málo přesvědčivý pokus R. Pöllatha o revizi situace v Čechách provedenou „in margine“ a v náznacích v rámci jeho obsáhlého díla věnovaného severovýchodnímu Bavorsku (Pöllath 2002, ilustrativně Abb. 32), daří se podobné, lokálně zpravidla konsensuálně přijímané vývojové modely z různých středoevropských regionů uvést v soulad pouze tehdy, jsou-li navázány na absolutní chronologii. K tomu zpravidla slouží nálezové celky datované mincemi, což však v sobě skrývá dva nemalé problémy.

Období, kdy docházelo ke vkládání mincí do hrobů, je dostatečně datováno právě těmito mincemi samotnými (viz Štefan, v tisku, tab. 3, 4, 5), v mnoha regionech (charakteristickým příkladem je právě situace v severovýchodním Bavorsku) však nekropole vybavené esovitými záušnicemi vyznívají ještě před nástupem tohoto fenoménu, popřípadě se do těchto regionů tradice obolu mrtvých nerozšířila. V těchto regionech tak mohlo dosavadní bádání doposud nejvýše konstatovat vzniklou chronologickou diskrepanci (Hanning 2003; Heidenreich 1997). Zažitým chronologickým schématům sekundující, relativně homogenní soubor esovitých záušnic datovaných mincemi (Štefan, v tisku, tab. 3, 4) pak také vybízí k úvaze, zda archeologizovaná část hmotné kultury figurující v hrobových celcích představuje skutečně objektivní výšeč dobové reality, tj. zda se k určitému sociálnímu statutu, k němuž v jasně daném období náležel nárok na pohřbení s mincí, nevázal i určitý typ (průměr) esovité záušnice, jehož vlastní chronologický vývoj se mohl odehrát ve zcela odlišném časovém intervalu.

Doklad chronologického souběhu různých regionálních typů jediného artefaktu, respektive formálně odlišného či shodného způsobu ritu obecně, je třeba očekávat od třetí a za příhodných okolností i čtvrté skupiny faktorů, které vstupují do chronologického určení raně středověkých hrobových nálezů. Optimální situaci samozřejmě představuje navázání nálezů na známý historický vývoj konkrétní lokality či stavby, řešení by mohlo přinést i přírodovědné datum, jak se o to pokusil J. Haberstroh na vybraných lokalitách severovýchodního Bavorska (Haberstroh, J. 2004, zejm. Abb. 3, 4; k diskusi o významu radiokarbonového datování raně středověkých hrobů viz příslušnou recenzi; Ungerman 2005). Spojení konkrétního nálezu s absolutním datem však představuje poměrně vzácnou situaci, která je závislá na kvalitě provedení a dokumentace terénního výzkumu (a nelze ji tedy očekávat v případě starších nálezů) a u níž rozhodující měrou záleží na příhodných nálezových okolnostech. Je možno předeslat, že uspokojivě datovatelný nálezový celek (celky), který by řešil otázku chronologického vztahu raně středověkých pohřebišť v Čechách a v severovýchodním Bavorsku, není na základě současného stavu poznání k dispozici; proto na tomto místě není možno otázku absolutní chronologie dále řešit.

Z hlediska relativního chronologického vztahu nabízí určité řešení sídelněhistorické vyhodnocení starších nálezů, kdy relativně bezpečný doklad synchronního vývoje pohřebišť v nadregionálním měřítku (respektive v kontaktním regionu) představuje jejich vztah ke konkrétnímu, po určité období trvajícím strukturnímu jevu. Tím je eliminován vliv kulturního pokroku, respektive kulturní retardace, jednotlivých regionů. Vzniká určitý relativní časový rámec (nikoliv však ve smyslu historického data) souběhu určitých typů artefaktů a rituálních zvyklostí, který by byl jinak z hlediska regionálních vývojových (a tedy i chronologických) modelů krajně nepravděpodobný či vyloučený. Jako příklad uvedeného tvrzení poslouží výsledky komparace vývoje pohřebišť v sídelních komorách, které vznikly v první polovině 9. století v krajině, do té doby víceméně neosídlené, podél stezky spojující východní hranici přímého výkonu franské správy (tzv. *limes sorabicus*) se severozápadočeskou sídelní oikumenou, a tak i s centrem vznikajícího českého státu.

3. Pohřebišť v oblasti chebské a flednitzské sídelní komory

Oblast Chebska a kraje Flednitz (severovýchod Horní Falce na horním toku Náby) se po roce 2005 stala předmětem zájmu dvou vzájemně úzce kooperujících výzkumných projektů, jimiž byly projekty „Středověké osídlení Chebska“ Ústavu pro pravěk a ranou dobu dějinnou Univerzity Karlovy v Praze a „Flednitz und seine Nachbarregionen im Mittelalter“, který řešil Lehrstuhl für Archäologie des Mittelalters und der Neuzeit Otto-Friedrich-Universität Bamberg. Značná pozornost byla věnována i raně středověkému osídlení v obou těchto historicky úzce spjatých regionech, přičemž došlo i na revizi starších výzkumů (Brundke 2009; Hasil, v tisku). Výsledkem tohoto úsilí se stal nový pohled na význam raně středověkého osídlení v tomto prostoru; to se mělo soustřeďovat do nevelkých sídelních komor, které představují bezprostřední zázemí mohutně fortifikovaných centrálních lokalit – Rauher Kulmu a Chebu (Losert 2008a; Hasil, v tisku; předběžně Hasil 2008). Obě tyto lokality je třeba vnímat jako

etapní stanice na dálkové stezce mezi horním Pomohaním a horním Poohřím, přesněji řečeno mezi franskými celními místy pro obchod se Slovy a Avary Forchheimem a Hallstadem na Regnitzu (srov. Hübener 1989) a západními Slovy.

Zmínované sídelní komory jsou zřetelné především díky řadovým pohřebištím, nálezy prokazující sídelní aktivity jsou velmi vzácné a vesměs mají podobu ojedinělých nálezů keramiky. Pohřebiště v obou mikroregionech je možno rozdělit do dvou horizontů; první z nich představují nevelká řadová pohřebiště na okraji sídelní eukumeny, druhý z nich potom poměrně rozsáhlá, zřejmě kostelní pohřebiště s úzkou vazbou na centrální lokalitu. V případě starší kategorie pohřebišť se pravidelně setkáváme s milodary, mrtvé z mladších hřbitovů doprovázejí pouze takové artefakty, které je nutno pokládat za součást kroje (s jedinou výjimkou). Třebaže celková skladba artefaktů, které z těchto nekropolí pocházejí, je poměrně dosti pestrá, drtivou převahu mají závěsné kruhy s esovitou kličkou, které reprezentují v nestejně míře všechny výše uvedené subtypy; přehled situace podává tab. 1.

Lokalita	Počet hrobů	Záušnice – převažující	Záušnice – intruzní	Milodary	Militária
starší fáze pohřbívání – řadová venkovská pohřebiště					
Eichelberg	13	SR 2a (větší)	–	nůž (2×) nádobka	ostruhy (1 pár)
Horní Lomany	27	SR 2a	SR 1; SR 2c	nůž	meč
Jindřichov	1 (?)	–	–	nádobka ocílka	meč kování pochvy
Mockersdorf	42	SR 1	–	nůž	sekera (2×) kopí
Třebeň	?	SR 2a	SR 1	nádobka	–
Wirbenz	30	SR 1	–	vědro (3×) nůž (13×) ocílka	hroty šípů sekera
mladší fáze pohřbívání – etážová kostelní pohřebiště					
Barbaraberg	cca 300	SR 2a; SR 2b	SR 1a; SR 2c	–	hroty šípů
Chebský hrad	cca 500	SR 2a	–	–	ostruhy (1 pár)

Tab. 1. Základní charakteristiky starší a mladší fáze nekropolí chebské a flednitzské sídelní komory (podle Brundke 2009; Haberstroh, C. 2004; Hasil, v tisku, katalogové číslo 7, 10, 18; Heidenreich 1998; Pöllath 2002, 123–125; Šebesta 1999a).

Tabelle 1. Grundcharakteristika der älteren und jüngeren Phase der Nekropolen der Egerländer und Flednitzer Siedlungskammer (nach Brundke 2009; Haberstroh, C. 2004; Hasil, im Druck, Katalog Nr. 7, 10, 18; Heidenreich 1998; Pöllath 2002, 123–125; Šebesta 1999a).

Z uvedeného situace je možno vyvodit tyto závěry: obě centrální lokality jsou v zásadě současné (v případě Rauher Kulmu se uvažuje o osídlení již v 8. století, nejstarší přírodovědné datum z chebského hradu se hlásí před polovinu 9. století; viz Šebesta 1999), takže podobný vztah lze očekávat i v případě sídelních komor v jejich okolí. Formálně obdobné horizonty pohřbívání lze pokládat za zřejmý doklad toho, že dosavadní archeologické poznání podchytilo v zásadě všechny podstatné aspekty pohřebních aktivit ve sledovaném regionu; tomu nasvědčuje jak plynulý přechod řadových pohřebišť na Chebsku v kostelní pohřebiště na Chebském hradě, tak i nejstarší pohřby doložené na lokalitě Barbaraberg (konkrétně hrob 147; srov. Heidenreich 1998, Taf. 16.1, 16.2). Otevřenou otázkou samozřejmě představuje absolutní datování nástupu mladšího typu nekropolí. To však nebrání tomu, aby nastíněná situace neosvětliła relativní chronologické vztahy těch typů esovitých záušnic, které jsou z nekropolí regionu Flednitz–Chebsko známy.

Je možno vyjít z předpokladu, že založení nejstarších kostelů v obou sídelních komorách buď proběhlo formou jednorázového aktu (například obdobou založení čtrnácti misijních kostelů u regnitzských a nábských Slovanů Karlem Velikým v roce 793 či 794; srov. Geldner 1986), nebo došlo ke vzniku těchto sakrálních staveb a na ně navázaných pohřebišť v nevelkém intervalu, který sotva překročí čas vymezený jediné lidské generaci – dokladem pro tuto tezi je jednak způsob úpravy a výbava nejstarších hrobů na těchto lokalitách (srov. Šebesta 2000, 12; výše citovaný hrob 147 z Barbaraberku), jednak geografická blízkost a zřetelná historická spřízněnost obou mikroregionů. Pro úvahy o relativním chronologickém vztahu – konkrétně současnosti – klíčových typů SR 1 a SR 2a jsou potom důležité lokality

Horní Lomany a Třebeň, které náleží staršímu stupni pohřbívání, a k mladším hřbitovům náležející Barbaraberg. Přítomnost typu SR 1 na progresivním Barbarabergu by mohla být chápána jako doklad tzv. „dlouhé chronologie“, tj. i několik generací trvajících přezívání artefaktu v živé kultuře před jeho vstupem do archeologické situace. Tato námitka však zřejmě neobstojí, neboť i ostatní součásti hrobové výbavy (skleněné korálky) řadí tento nálezový celek do kontextu starších nekropolí v regionu, nález dokonale odpovídá situaci zjištěné na lokalitě Wirbenz (Haberstroh, C. 2004, Taf. 1, 2, 4, 5, 7). Neméně přesvědčivým argumentem je i masivní přítomnost typu SR 2b v barbaraberských hrobových celcích, který v tomto kontextu jasně představuje pouze morfologickou obměnu SR 1, a nikoliv mladší „české“ vývojové stupně typu SR 2a. Stěžejním argumentem je však situace na venkovských řadových nekropolích z Chebska, z nichž je převážně doložen materiál náležející k SR 2a, ale pravidelně i typ SR 1. Zvláště výmluvná je hornolomanská situace, kde vedle obou klíčových typů figuruje i zástupce „durynské“ varianty SR 2c, která je ve dvou případech doložena i na Barbarabergu (Heidenreich 1998, Taf. 1.4, 12.4); tato skutečnost uzavírá kruh důkazů současnosti typů SR 1 (a severobavorské produkce SR 2b) s variantou SR 2a, což závěry dosavadního bádání nepřipouštěly.

4. Závěr

Jak již bylo řečeno, současný stav pramenné báze nedovoluje řešení rozporu mezi „českým“ a „severobavorským“ modelem absolutní chronologie raně středověkých nekropolí a na nich nejhojněji zastoupené komponenty hrobové výbavy, záušnic s esovitou kličkou. Viceméně nesporné, ale pouze teoretické řešení nabízí na tomto místě fikce nálezového souboru datovaného „*ante quem*“ či „*ad quem*“, v němž by byly zastoupeny oba stěžejní typy závěsných kruhů, přičemž by muselo být – podobně jako v případě hrobu 147 z Barbarabergu – minimalizováno riziko „dlouhé chronologie“. Podobné úvahy na hraně spekulativní historie a následné doufání, že může *Clio* v dohledné době přispěchá na pomoc bohyně *Fortuna*, však zdaleka nepředstavují jediné možné východisko. Stěžejním úkolem je v tuto chvíli vypracování nového typologického systému esovitých záušnic. V jeho rámci musí být zohledněny všechny klíčové regiony výskytu tohoto šperku, vyděleny hojně zastoupené varianty od statisticky marginálních odchylek a na rozdíl od doposud převažující praxe by měly být zvláště posuzovány artefakty vytvořené z odlišných materiálů (autor může ze své autopsie potvrdit rozdílné proporce exemplářů typu SR 2a vytvořených z bronzu, respektive stříbra). Další okruh otázek se potom týká stále bezpečně nevyřešené otázky původu esovitých záušnic a jejich úlohy v širším prostoru střední Evropy. Výskyt nejstarších typů SR 2a na severovýchodní straně poměrně striktní linie oddělující karolinsko-otonský a velkomoravsko-panonský okruh raně středověkých pohřebišť přelomu 9. a 10. století může mnohé naznačovat nejen k otázce šíření a kulturněhistorické funkce tohoto fenoménu, ale možná právě i k jeho absolutní chronologii.

Text je výstupem projektu č. 259 014 GA UK „Česko-bavorské kulturní kontakty v raném středověku“.

Literatura

- BERANOVÁ, M.–LUTOVSKÝ, M., 2009: Slované v Čechách. Archeologie 6.–12. století. Praha.
BORKOVSKÝ, I., 1956: Esovité záušnice, jejich původ a význam. Referáty Liblice 1955, 148–158.
BRATHER, S., 2008: Kleidung, Bestattung, Identität. Die Präsentation sozialer Rollen im frühen Mittelalter, Zwischen Spätantike und Frühmittelalter 57, 237–273.
BRUNDKE, N., 2009: Das frühmittelalterliche Gräberfeld bei Mockersdorf, Lkr. Neustadt an der Waldnaab, rkp. nepubl. dipl. práce, Universität Wien. Wien.
DUŠEK, S.–BACH, H., 1971: Slaven in Thüringen. Geschichte, Kultur und Anthropologie im 10. bis 12. Jahrhundert nach den Ausgrabungen bei Espenfeld. Veröffentlichungen des Museums für Ur- und Frühgeschichte Thüringens 2. Weimar.
EICHERT, S., 2010: Die frühmittelalterlichen Gräberfelder Kärntens. Klagenfurt.
FRIESINGER, H., 1971: Studien zur Archäologie der Slaven in Niederösterreich. Mitteilungen der Prähistorischen Kommission der Österreichischen Akademie der Wissenschaften XV. Wien.

- GELDNER, F., 1986: Das Problem der vierzehn Slavenkirchen Karls des Großen, *Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters* 42, 192–205.
- HABERSTROH, C., 2004: Das frühmittelalterliche Gräberfeld von Wirbenz. *Kataloge der archäologischen Staatssammlung München* 30. München.
- HABERSTROH, J., 2004: Radiokarbonanalysen am Skelettmaterial frühmittelalterlicher Grabfunde Oberfrankens. Zur Chronologie des 7. bis 11. Jahrhunderts in Nordostbayern. In: Haberstroh, C., Das frühmittelalterliche Gräberfeld von Wirbenz. *Kataloge der archäologischen Staatssammlung München* 30, 29–39. München.
- HANNING, R., 2003: S-Schläfenringe frühmittelalterlichen Gräberfeldern Nordostbayerns. In: *Aspekte der Archäologie des Mittelalters und der Neuzeit. Festschrift für Walter Sage (Ericsson, I.–Losert, H., Hrsg.)*, 174–185. Bonn.
- HASIL, J., 2008: Chebsko a Horní Franky – kontaktní region Franské říše a západních Slovanů. In: *Regiony – časoprostorové průsečíky?*, HG, Supplementum 2, 77–97. Praha.
- v tisku: Raně středověké osídlení Chebska, *Studia Mediaevalia Pragensia* 9.
- HEIDENREICH, A., 1997: Ein Hochmittelalterlicher Bestattungsplatz mit Schläfenringen auf dem Barbaraberg (Gde. Speinshart, Lkr. Neustadt a. d. Waldnaab), *Beiträge zu der Archäologie in der Oberpfalz*, 322–333.
- 1998: Ein slawischer Friedhof mit Kirche auf dem Barbaraberg im Lankreis Neustadt/Waldnaab. *Archäologische Zeugnisse zur Siedlungsgeschichte I. Bamberg–Pressath*.
- HÜBENER, W., 1989: Die Orte des Diederhufener Kapitulars von 805 in archäologischer Sicht, *Jahresschrift für mitteldeutsche Vorgeschichte* 72, 251–266.
- KRUMPHANZLOVÁ, Z., 1974: Chronologie pohřebního inventáře vesnických hřbitovů 9.–11. věku v Čechách – Die Chronologie des Inventars aus Dorffriedhöfen des 9.–11. Jh. in Böhmen, *PA LXV*, 34–110.
- LOSERT, H., 2008: Slawen in der Oberpfalz – eine Bestandsaufnahme, *Acta Archaeologica Carpathica XLII–XLIII*, 301–370.
- 2008a: Archäologische Untersuchungen am Rauhen Kulm in der Flednitz. In: *Kemnath. 1000 Jahre und mehr (Neubauer, M.–Schön, R.–Thieser, B., Hrsg.)*, 65–107. Pressath.
- MĚŘINSKÝ, Z., 1997: K problematice nekropoli druhé poloviny 10. až počátku 13. století na Moravě – Zur Problematik der Gräberfelder der zweiten Hälfte des 10. bis zum Anfang des 13. Jahrhunderts in Mähren. In: *Z pravěku do středověku. Sborník k 70. narozeninám Vladimíra Nekudy (Nekuda, R.–Unger, J., ed.)*, 87–94. Brno.
- MUSIANOWICZ, K., 1949: Kablaczki skroniowe – próba typologii i chronologii, *Światowit XX*, 115–232.
- NIEDERLE, L., 1913: *Život starých Slovanů I*. Praha.
- OBENAU, M., 2006: Arpadenzeitliche Grabfunde des 10. bis 12. Jahrhunderts in Ostösterreich. *Fundmaterialien des Burgenländischen und Niederösterreichischen Landesmuseums, rkp. nepubl. dipl. práce, Universität Wien*. Wien.
- PÖLLATH, R., 2002: Karolingerzeitliche Gräberfelder in Nordostbayern. Eine archäologisch-historische Interpretation mit der Vorlage der Ausgrabungen von K. Schwarz in Weismain und Thurnau-Alladorf. München.
- REINECKE, P., 1927–1928: Die Slaven in Nordostbayern, *Bayerischer Vorgeschichtsfreund VII*, 17–37.
- 1928: Slavisch oder Karolingisch, *Prähistorische Zeitschrift* 19, 268–279.
- SCHWARZ, K., 1984: Frühmittelalterliche Landesausbau im östlichen Franken zwischen Steigerwald, Frankenwald und Oberpfälzer Wald. Mainz.
- SOMMER, P., 2001: *Začátky křesťanství v Čechách. Kapitoly z dějin raně středověké duchovní kultury*. Praha.
- STROH, A., 1954: Die Reihengräber der karolingisch-ottonischen Zeit in der Oberpfalz. *Materialhefte zur bayerischen Vorgeschichte* 4. Kallmünz.
- ŠEBESTA, P., 1999: První slovanská obydlí v Chebu, *Sborník Chebského muzea*, 5–10.
- 1999a: Der frühmittelalterliche Bestattungsplatz von Cheb (Eger), *Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen* 8, 193–200.
- 2000: Štaufská hradní kaple v Chebu, *Sborník Chebského muzea*, 9–15.
- ŠIKULOVÁ, V., 1958–1959: Moravská pohřebiště z mladší doby hradištní, *Pravěk východní Moravy I*, 88–162.
- ŠTEFAN, I., v tisku: Příspěvek k chronologii a výpovědním možnostem esovitých záušnic, *Studia Mediaevalia Pragensia* 9.
- ŠTEFAN, I.–VARADZIN, L., 2007: Počátky farní organizace v Čechách a na Moravě ve výpovědi archeologie. In: *Církevní topografie a síť pražské církevní provincie v pozdním středověku. Colloquia mediaevalia Pragensia* 8 (Hrdina, J.–Zilynská, B., edd.), 33–54. Praha.
- UNGERMAN, Š., 2005: C. Haberstroh: Das frühmittelalterliche Gräberfeld von Wirbenz, Gde. Speichersdorf, Ldkr. Bayreuth, *AR LVII*, 422–428.
- VÁŇA, Z., 1958: Slované v Bavorsku podle archeologických dokladů, *Vznik a počátky Slovanů II*, 138–209.

Zusammenfassung

Das Problem der chronologischen Synchronisation frühmittelalterlicher Skelettgräberfelder in Böhmen und Nordostbayern

Die archäologischen Gemeinden in Böhmen und Nordostbayern waren schon vor Mitte des 20. Jahrhunderts künstlich voneinander getrennt, was in einer Zeit, als sich in den fünfziger bis siebziger Jahren in dem Gebiet des östlichen Mitteleuropas bis heute akzeptierte chronologische Schemata bzgl. der Entwicklung frühmittelalterlicher Nekropolen geformt wurden, dazu führte, dass zwischen den einzelnen regionalen Systemen eine deutliche Diskrepanz entstand. Dieses Faktum haben die Ergebnisse zweier paralleler siedlungshistorischer universitärer Untersuchungen aufgezeigt, die auf das Egerland (Institut für Ur- und Frühgeschichte der Phil. Fak. der Karlsuniversität in Prag) und die Oberpfalz, besonders auf ihren Nordosten (die Flednitz – Institut für Archäologie des Mittelalters und der Neuzeit OFU Bamberg) ausgerichtet waren.

Die gegenwärtige Archäologie behandelt die Chronologie frühmittelalterlicher Skelettgräberfelder in der Regel anhand der Gestaltung der Gräber insgesamt, sowie anhand von bei ihnen eintretenden sensiblen Komponenten der Sachkultur und kann bei günstigen Bedingungen auch von den Schlussfolgerungen spezieller Erkennungsverfahren ausgehen (Stratigraphie, naturwissenschaftliche Datierungsmethoden). Die günstige Situation einer historisch eng verwandten Mikroregion, die im frühen Mittelalter vor allem die Funktion eines Kontaktgebietes erfüllte, das durch kleine, um mächtige Festungszentren – Etappenstationen – entlang der Fernstraßen gelegene Siedlungskammern charakterisiert wird, macht es möglich, in der Beurteilung der frühmittelalterlichen Nekropolen einen weiteren Aspekt reinzubringen, und zwar ihren siedlungshistorischen Kontext.

Im untersuchten Gebiet können zwei Horizonte von Bestattungsaktivitäten untergliedert werden, und zwar kleine einfache Nekropolen mit einigen wenigen Dutzend Gräbern, die in der Regel am Rande von Siedlungsökumenen gelegen sind und die auf ihnen beigesetzten Verstorbenen mit einer breiten Skala von Liebesgaben und Militaria begleiten. Offenbar im gleichen Zeitraum, der jedoch nicht absolut datiert werden kann, entstehen in beiden Siedlungskammern Sakralbauten mit enger Bindung an einen zentralen Standort, an den auch die Bestattungsaktivitäten verlagert werden. Wir begegnen also einer Phase von Etagen-Nekropolen mit Kirchen, auf denen bereits keine Liebesgaben mehr vorkommen und die Grabfunde als Bestandteil der Tracht bezeichnet werden können. In den Grabausstattungen überwiegen in beiden Bestattungsphasen s-förmige Schläfenringe, die einem relativ bunten Typenspektrum angehören. Aus Sicht der relativen Chronologie lässt sich aufgrund dessen ein paralleler Verlauf solcher s-förmigen Schläfenringtypen belegen, bei denen die Schlussfolgerungen der bisherigen Forschung dies praktisch ausgeschlossen hat, was sich rückwirkend auch auf die zeitliche Einordnung ganzer Nekropolen insgesamt auswirkt. Die Frage zur absoluten Chronologie bleibt jedoch auch weiterhin offen.

